

Արման Եղիազարյան (ՀՀ), պատմական գիտությունների դոկտոր,
ԵՊՀ սփյուռքագիտության ամբիոնի վարիչ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՌԴ-ՈՒՄ

Ռուսաստանի Ղաշնությունում բնակվում են շուրջ 90 ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներ: Նրանց պայմանակա-
նորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի.

1. բնիկ ժողովուրդներ, որոնք պատմականորեն ձևավորվել են
ՌԴ տարածքում և կամ ապրել այնտեղ երկար ժամանակ,

2. ազգային խմբեր, որոնց «մայր» հատվածը բնակվում է ՌԴ-
ից դուրս և կամ ՌԴ-ից դուրս ունեն իրենց պետությունները¹¹⁷:

ՌԴ-ում ազգային փոքրամասնությունների մեջ ներառված ազ-
գություններից 23-ը պետություն ունեցող ազգեր են (հայեր, հույներ,
գերմանացիներ, լատիշներ, ղազախներ և այլն), իսկ 65-ը՝ ՌԴ բնիկ
ժողովուրդներ¹¹⁸:

Հայերը ՌԴ-ում ներկայումս հանդես են գալիս երկու խմբով.

1. վաղուց ի վեր ՌԴ-ի տարածքում հաստատված հայեր,
որոնք սերնդե սերունդ ապրել են այնտեղ, համախմբված են և ունեն
համայնքային ինստիտուտներ,

2. այլ պետություններից ՌԴ տեղափոխված հայեր (համշենա-
հայեր Աբխազիայից, Բաքվի, Ջավախքի և այլ վայրերի հայեր), որոնք
դարձյալ ապրում են խմբային կյանքով, ունեն սոցիալական կառույց-
ներ, սակայն սփյուռքին բնորոշ քաղաքական գործառույթներ չեն ի-
րականացնում, այլ հիմնական շեշտադրումը կատարում են ինքնուր-
յան պահպանության վրա: Այս խմբում ընդգրկվում են Հայաստանի
քաղաքական անկախության ձևավորումից հետո ՀՀ-ից ՌԴ մեկնած
հայերը¹¹⁹: Վերջիններիս մի հատվածը ՌԴ-ում բնակվում է բավակա-

¹¹⁷ Տե՛ս «Доклад Российской Федерации о выполнении положений Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств», http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_Ist_SR_RussianFederation_ru.pdf, с. 11-13.

¹¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 3:

¹¹⁹ Тавадьян Т., Смешанные браки армян Краснодарского края: причины, следствия и влияние на национальную идентичность, «Հայ ինքնության որակների պահպանումը խառնամուսնություններում» գիտագործնական համաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Ե., 2010, էջ 67-74; Арутюнян В., Сохранение армянской идентичности в условиях межнациональных браков на Юге России, «Հայ ինքնության որակների պահպանումը խառնամուսնություններում» գիտագործնական համաժողովի զեկուցումների ժողովածու, էջ 75-80: Տե՛ս նաև Կա-

նին երկար, ադապտացվել է, ստացել քաղաքացիություն և նրա՝ որպես էթնիկ խմբի, հիմնական «առաքելությունը» ևս դարձել է ինքնուրույն պահպանությունը:

Խորհրդային շրջանում ՌԴ հայությունն իրեն որպես սփյուռք չէր ընկալում այն պատճառով, որ հայության հայրենաբնակ հատվածի հետ միասին մեկ պետության՝ ԽՍՀՄ-ի քաղաքացիներ էին: Ամեն ինչ փոխվեց ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո, երբ ՌԴ հայությունը կանգնեց համայնքային միավորներ ձևավորելու անհրաժեշտության առաջ: Հայության սփյուռքացման գործընթացը և համայնքային ինստիտուտների ձևավորումը ՌԴ-ում ընթացավ հայաշատ բնակավայրերում տեղական համայնքային մարմինների ստեղծման ճանապարհով:

ՌԴ հայության ինքնակազմակերպման հիմնահարցերին և մասնավորապես ներազգային կենսագործունեության միջավայրերի ձևավորմանն առավել խորությամբ ծանոթանալու համար հարկ է անդրադառնալ ՌԴ օրենսդրության մեջ ազգային փոքրամասնությունների համար նախատեսված իրավունքներին:

ՌԴ սահմանադրության 71 և 72-րդ հոդվածները մասամբ վերաբերում են ազգային փոքրամասնությունների իրավունքներին¹²⁰: Այդտեղ ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությունը համարվում է ինչպես դաշնային, այնպես էլ դաշնային ու շրջանային (մարզային) համատեղ իրավագործության օբյեկտ (հոդված 72)¹²¹: 2-րդ հոդվածում սահմանվում է բոլորի՝ մայրենի լեզուն օգտագործելու իրավունքը՝ ներառյալ շփումը, դաստիարակությունը, կրթությունը և ստեղծագործելը¹²²:

«Մշակույթի մասին ՌԴ օրենսդրության հիմունքներում» (21-րդ հոդված) սահմանված է, որ ինքնության իրացման նպատակով ազգային հանրությանը իրավունք ունեն ստեղծել մշակութային-ազգային ինքնավարություններ, ազգային կենտրոններ, ընկերակցություններ և հայրենակցական միություններ¹²³: Սահմանված է նաև, որ ՌԴ-ն ապահովում է իրենց ազգային-պետական կազմավորումներից դուրս բնակվող կամ իրենց պետականությունը չունեցող, խմբովի բնակվող

րապետյան Ռ., Միգրացիան և հայկական նոր սփյուռքը. էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություն, Ե., 2013:

¹²⁰ Տե՛ս «Конституция Российской Федерации»
<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm>

¹²¹ Տե՛ս նույն տեղում:

¹²² Տե՛ս նույն տեղում:

¹²³ Տե՛ս «Основы законодательства Российской Федерации о культуре», Официальный сайт Министерства культуры РФ
<http://mkrf.ru/dokumenty/581/detail.php?ID=61217>

բոլոր էթնիկական համայնքների՝ մշակութային-ազգային ինքնավարություն ունենալու իրավունքը¹²⁴:

«ՌԴ ժողովուրդների լեզուների մասին» ՌԴ օրենքով ՌԴ քաղաքացիները կրթության լեզվի (այդ թվում՝ մայրենի լեզվի) ազատ ընտրության իրավունք ունեն¹²⁵:

Նշվածն իր արտացոլումը գտավ 1996 թ. ընդունված «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքում. «Ազգային-մշակութային ինքնավարություն ՌԴ-ում ազգային-մշակութային ինքնորոշման ձև է, որն իրենից ներկայացնում է իրենց որոշակի էթնիկական հանրույթի մաս համարող և համապատասխան տարածքի վրա ազգային փոքրամասնության կարգավիճակում գտնվող ՌԴ քաղաքացիների միավորում՝ կամավոր ինքնակազմակերպման հիման վրա և ինքնության, լեզվի զարգացման, կրթության, ազգային մշակույթի պահպանության հարցերը ինքնուրույն լուծելու նպատակով: Ազգային-մշակութային ինքնավարությունը հասարակական միավորման ձև է: Ազգային-մշակութային ինքնավարության կազմակերպահրավական ձևաչափը հասարակական կազմակերպությունն է»¹²⁶:

Փաստորեն մշակույթին առնչվող օրենսդրությամբ համապատասխան էթնիկական հանրույթն ազգային կենտրոններ ու միություններ ստեղծելու իրավունք է ստանում, իսկ «Ազգային մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքով՝ հասարակական կազմակերպություն, այսինքն՝ էթնիկ հիմունքներով ոչ կառավարական կազմակերպություն: Ուստի հասարակական կազմակերպության տրամաբանությամբ՝ այն հիմնված է ֆիզիկական անձանց անդամության վրա:

Առաջին պարագայում մշակութային-ազգային ինքնավարությունը վերտարածքային հումանիտար բնույթի երևույթ է, մինչդեռ ազգային-մշակութային ինքնավարությունը տարածք նախատեսող հասկացություն է և լինում է դաշնային, տարածաշրջանային և տեղական բնույթի: Պետք է հիշել, որ ըստ օրենքի՝ «ազգային-մշակութային ինքնավարություն ունենալու իրավունքը չի հանդիսանում ազգային-տարածքային ինքնորոշման իրավունք»¹²⁷:

Ի դեպ, ռուսական վերլուծական հանրույթի շրջանում կա բանավեճ ազգային-մշակութային ինքնավարության բնույթի մասին: Մի մասը այնդում է, որ նման ինքնավարության իրավունք ունեն ռուսաստանյան բոլոր ազգերն ու ազգությունները՝ անկախ մեծ կամ փոքր

¹²⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

¹²⁵ Տե՛ս «Закон «О языках народов Российской Федерации»
<http://docs.cntd.ru/document/9003298>.

¹²⁶ Федеральный закон РФ “О национально-культурной автономии”,
<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102084053&backlink=1&&nd=102041937>

¹²⁷ Նույն տեղում:

լինելու¹²⁸, իսկ այլք պնդում են, որ ազգային-մշակութային ինքնավարությունը «փոքրամասնությունների ինստիտուտ է: Փոքրամասնությունները դրանք ժողովրդագրական, մշակութային և քաղաքական առումներով ոչ դոմինանտ բոլոր ժողովուրդներն են»¹²⁹:

Քանի որ ազգային-մշակութային ինքնավարությունները հասարակական կազմակերպություններ են, իրավունք չունեն զբաղվելու քաղաքական գործունեությամբ: Հասարակական-քաղաքական կյանքին մասնակցելու միակ հնարավոր ձևը զանգվածային լրատվամիջոցներ ստեղծելն է, որը «Ազգային-մշակութային ինքնավարությունների մասին» ՌԴ օրենքով թույլատրվում է¹³⁰:

Օրենքի հիման վրա ներկայումս ՌԴ-ում գրանցված են 60 ազգությունների դաշնային, տարածաշրջանային և տեղական հարյուրավոր ազգային-մշակութային ինքնավարություններ¹³¹:

Փաստորեն ազգային-մշակութային ինքնավարության անդամ կարող են լինել միայն ազգային փոքրամասնության կարգավիճակում գտնվող ՌԴ քաղաքացիները, որոնք «ինքնորոշվել» են՝ իրենց համարելով առանձին էթնիկ հանրույթի անդամ: Նրանց միավորումը տեղի է ունենում ՌԴ ամբողջ տարածքում կամ դրա մի հատվածում, որտեղ ապրում են այդ համայնքի այլ ներկայացուցիչներ և:

Ազգային-մշակութային ինքնավարությունները ՌԴ-ում օժտված են ազգային ինքնության պահպանման, մայրենի լեզվի ու ազգային մշակույթի զարգացման համար պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմիններից անհրաժեշտ աջակցություն ստանալու, ազգային-մշակութային շահերը երկրի օրենսդիր և գործադիր իշխանության մարմիններին ու տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ներկայացնելու, մայրենի լեզվով զանգվածային լրատվական միջոցներ ստեղծելու, տեղեկատվություն ստանալ-փոխանցելու, պատմական ու մշակութային ժառանգությունը պահպանելու, հարստացնելու, ազգային ավանդույթներին հետևելու, մասնավոր

¹²⁸ St`u Крылов Б., Комментарий к Федеральному закону «О национально-культурной автономии», М., 1997, с. 8.

¹²⁹ St`u Тишков В., Закон принят-дело за его реализацией, Национально-культурная автономия: проблемы и суждения, материалы заседаний круглого стола, М., 1998, с. 14.

¹³⁰ St`u Федеральный закон РФ «О национально-культурной автономии», <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102084053&backlink=1&&nd=102041937>

¹³¹ St`u Максимова О., Федеральный закон «О национально-культурной автономии» в правовом поле этнонациональной политики, «Известия» Оренбургского государственного аграрного университета, 2012, № 1, с. 267-269.

կրթական և գիտական կազմակերպություններ, մշակույթի հիմնարկներ ստեղծելու իրավունքներով¹³²:

Ինչպես տեսնում ենք, ազգային-մշակութային ինքնավարության իրավունքները հիմնականում մշակութային-կրթական են, և օրենքը հստակորեն այդ ինքնավարության սահմանները սահմանափակում է: Հիմնականը ազգային լեզվի պահպանությունն է:

Օրենքը նախատեսում է ազգային-մշակութային ինքնավարության երեք աստիճանական մակարդակ՝ տեղական, տարածաշրջանային և դաշնային: Ամենակարևոր օղակը տեղական ազգային-մշակութային ինքնավարությունն է, առանց որի չի կարող ստեղծվել տարածաշրջանային ազգային-մշակութային ինքնավարություն, իսկ առանց առաջին երկուսի առկայության՝ չի կարող հիմնադրվել դաշնային ազգային-մշակութային ինքնավարություն: Ի դեպ, ազգային-մշակութային ինքնավարության բոլոր մակարդակներում էլ միավորվում են ՌԴ քաղաքացի այս կամ այն էթնիկական հանրույթի անդամները: ՌԴ քաղաքացի չհանդիսացողները ազգային-մշակութային ինքնավարության անդամ լինել չեն կարող¹³³:

Պետք է նշել, որ «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքի վերոհիշյալ դրույթներն ունեցել են նաև մեկնաբանման խնդիր, քանի որ ոչ միշտ են նրանում ամրագրված դրույթները միանշանակ: Խնդիրներից մեկն այն էր, թե ՌԴ մեկ սուբյեկտում միևնույն ազգության քաղաքացիների քանի տարածաշրջանային ազգային-մշակութային ինքնավարություն կարող է ստեղծվել: Ի վերջո ՌԴ գերագույն դատարանի քաղաքացիական հարցերով դատական կոլեգիան 1999 թ. սահմանեց, որ ՌԴ սուբյեկտում կարող է ստեղծվել մեկ ազգության քաղաքացիների միայն մեկ տարածաշրջանային ազգային-մշակութային ինքնավարություն: 2004 թ. նույն որոշմանը հանգեց նաև ՌԴ սահմանադրական դատարանը, ըստ որի՝ ՌԴ մեկ սուբյեկտում միևնույն ազգությանը պատկանող ՌԴ քաղաքացիների տեղական ազգային-մշակութային ինքնավարությունների կողմից կարող է ստեղծվել մեկից ոչ ավելի տարածաշրջանային ազգային-մշակութային ինքնավարություն: Ըստ այդմ, նույն ազգության այն ներկայացուցիչները, որոնք անդամ չեն նշված տեղական ազգային-մշակութային ինքնավարություններին, փաստացիորեն զրկ-

¹³² Տե՛ս «Федеральный закон РФ “О национально-культурной автономии», <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102084053&backlink=1&nd=102041937>

¹³³ Տե՛ս նույն տեղում:

վում են իրենց օրինական իրավունքից՝ ունենալու ազգային-մշակութային ինքնավարություն¹³⁴:

ՌԴ-ն ապահովում է նաև ազգային փոքրամասնությունների իրավունքը՝ մայրենի լեզվով շփման, դաստիարակության և կրթություն ստանալու ասպարեզներում: Նրանք ունեն նաև մայրենի լեզվի պահպանության և զարգացման, նրանով հիմնական ընդհանուր կրթություն ու դաստիարակություն ստանալու իրավունք՝ հիմնելով մայրենիով ուսուցման մասնավոր նախադպրոցական ուսումնական կառույցներ, հանրակրթական կազմակերպություններ, արհեստավարժական ուսումնական հաստատություններ և բարձրագույն կրթության մասնավոր ուսումնական հաստատություններ¹³⁵:

Փաստորեն, ազգային-մշակութային ինքնավարությունները կարող են հիմնել մասնավոր բնույթի ամենատարբեր ուսումնական հաստատություններ, ինչպես նաև հրատարակել ուսումնական գրականություն և զբաղվել մանկավարժական կադրերի պատրաստման աշխատանքներով՝ ընդհուպ մինչև օտարերկրյա պետությունում կազմակերպելով մանկավարժների պատրաստման և վերապատրաստման դասընթացներ, ձեռք բերելով ուսումնական նյութ:

Սահմանված են ազգային-մշակութային ինքնավարությունների իրավունքները ազգային մշակույթի պահպանման և զարգացման ապահովման հարցերում: Ազգային-մշակութային ինքնավարություններն իրավունք են ստանում ստեղծել ազգային մշակույթի ոչ պետական (հասարակական) հիմնարկներ՝ թատրոններ, մշակութային կենտրոններ, թանգարաններ, գրադարաններ, ակումբներ, ստուդիաներ, արխիվներ և մշակույթի այլ հիմնարկներ, կազմակերպել ստեղծագործական միություններ, արհեստավարժ և ինքնագործ արվեստի խմբեր, ազգային մշակութային ժառանգության, ազգային-մշակույթի ձեռքբերումների ուսուցման խմբակներ, ազգային մշակույթի բնագավառում իրականացնել մասսայական միջոցառումներ՝ փառատոներ, մրցույթներ, դիտումներ, ցուցահանդեսներ և այլ միջոցառումներ, հրատարակել պատմական, գեղարվեստական, երաժշտական, ֆոլկլորային, ազգագրական գրականության ստեղծագործություններ ազգային (մայրենի) և այլ լեզուներով¹³⁶:

Կարելի է արձանագրել, որ «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքը լայն իրավունքներ է նախատեսում հա-

¹³⁴ St`u Скатулина Е., Овчинников В., Национальные меньшинства и право на национально-культурную автономию, “Известия высших учебных заведений” Поволжского региона, Общественные науки, № 4, 2009, с. 24-25.

¹³⁵ St`u «Федеральный закон РФ “О национально-культурной автономии», <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102084053&backlink=1&nd=102041937>

¹³⁶ St`u նույն տեղում:

մապատասխան ինքնավարությունների համար՝ ազգային ինքնության և դրա բաղադրիչների՝ լեզվի ու մշակույթի պահպանման հարցում, ինչպես նաև ազգային լեզվով ազգային ուսումնական հիմնարկներում կրթություն ստանալու առումով: Սակայն նման լայն իրավունքների իրացումն առաջին հերթին նախատեսում է մեծ ֆինանսական միջոցների առկայություն: Ուստի պատահական չէ, որ գրեթե միշտ ազգային-մշակութային ինքնավարության ինստիտուտի՝ ոչ լիարժեք կայանալու պատճառ, ինչպես կոտեսնենք, համարվել է հենց ֆինանսների սղությունը կամ բացակայությունը:

Քանի որ «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքն ազգային փոքրամասնություններին ներազգային կենսագործունեության միջավայրեր ձևավորելու հնարավորություն է տալիս, դրա ընդունումից հետո ՌԴ-ում ստեղծվել են հայկական մի քանի տասնյակ տեղական, շուրջ մեկ տասնյակ տարածաշրջանային և երկու դաշնային ազգային-մշակութային ինքնավարություններ: Այսօր ՌԴ արդարադատության նախարարության տեղեկատվական հանգույցում հայկական ազգային-մշակութային ինքնավարությունների փնտրտուքը բերում է 88 ազգային-մշակութային ինքնավարության անվանում: Դրանցից 2-ը համառուսաստանյան են, որոնցից մեկը փակվել է 2002 թ. (գրանցված էր Մոսկվայում), իսկ մյուսը գրանցվել է 2013 թ. (գրանցված է Իվանովո քաղաքում): Մնացյալից 16-ը տարածաշրջանային են (Մոսկվա, Սանկտ-Պետերբուրգ, Կալինինգրադ, Կրասնոյարսկ, Կոստրոմա, Ղրիմ, Ստավրոպոլ, Սամարա, Ռոստով, Սևաստոպոլ, Իվանովո, Տվեր, Նովոսիբիրսկ, Թաթարստան, Կարելիա), իսկ 70-ը՝ տեղական (բոլոր հայաշատ քաղաքներում և շրջաններում): Նշվածներից ներկայումս չեն գործում 1 համառուսաստանյան, 2 տարածաշրջանային և 13 տեղական հայկական ազգային-մշակութային ինքնավարություններ¹³⁷:

Փաստորեն ՌԴ հայությունը սկզբում շարժվեց «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքի դրույթներին համապատասխան ազգային-մշակութային ինքնավարությունների ձևավորման ուղիով՝ արձանագրելով զգալի հաջողությունների թե՛ քանակապես և թե՛ որակապես: Այդ իրողությունն ակնհայտ է դառնում ՌԴ պետական դումայում 2010 թ. կազմակերպված կլոր սեղան-քննարկումից¹³⁸: Կազմակերպիչների մտահոգությունն այն էր, որ ՌԴ կյան-

¹³⁷ «О деятельности некоммерческих организаций, Информационный портал Министерства юстиции Российской Федерации, Информация о национально-культурных автономиях»,

<http://unro.minjust.ru/NKAs.aspx>

¹³⁸ Федеральный закон "О национально-культурной автономии": новые правовые аспекты, Материалы "круглого стола" 22 апреля 2010 года, М., 2011.

քի շատ հասարակական բնագավառներ քաղաքականացվել են և դրանց թվում նաև՝ փոքրամասնությունների կյանքը: Այդ պահի դրությամբ ՌԴ-ում գրանցված էր 16 դաշնային, 221 տարածաշրջանային և 592 տեղական ազգային-մշակութային ինքնավարություններ, ընդհանուր առմամբ՝ 829-ը:

Արձանագրվեցին նաև առկա կազմակերպչական բնույթի խնդիրներ: Մասնավորապես միևնույն ազգի ներկայացուցիչների շրջանում հաճախ ստեղծվում են մրցակցող ազգային-մշակութային ինքնավարություններ:

Քննարկման ժամանակ մատնացույց արվեց այն իրողությունը, որ չնայած «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքի ընդունման ժամանակ բոլորին թվում էր, թե օրենքի ընդունմամբ ազգային ընկերակցություններն ու միությունները կդադարեցնեն իրենց գործունեությունը, քանի որ ազգային-մշակութային ինքնավարություններն ազգային ինքնության պահպանման առումով առավել արդյունավետ ինստիտուտներ են, իրականում ամեն ինչ այլ կերպ զարգացավ: Օրինակ նախապես ձևավորված՝ հայերի դաշնային ազգային-մշակութային ինքնավարությունը դադարեցրեց իր գործունեությունը: Նրա հետ «մրցակցության» ընթացքում հաղթող ճանաչվեց «Ռուսաստանի հայերի միություն»-ը: Վերջինիս առաջնորդներին սկզբում չէր հետաքրքրում ազգային-մշակութային ինքնավարությունը: Խիստ բարդ էր դրությունը հրեաների կազմակերպություններում: Միայն Մոսկվայում կա 27 հրեական կազմակերպություն, իսկ նրանց ազգային-մշակութային ինքնավարությունը «քարշ է տալիս իր խղճուկ գոյությունը»¹³⁹:

2010 թ. դրությամբ հետաքրքիր զարգացումներ արձանագրվեցին միևնույն ժողովրդի ազգային-մշակութային ինքնավարության և ազգային հասարակական կազմակերպության փոխհարաբերություններում:

1. ազգային հզոր կազմակերպություններն իրենց ներսում ունեն ազգային-մշակութային ինքնավարության մեխանիզմը որպես գործունեության եղանակներից մեկը: Այդպիսին են ՌԴ հայերը,

2. ազգային կազմակերպությունը և ազգային-մշակութային ինքնավարությունը շարունակում են զուգահեռ գործունեությունը՝ միմյանց չնկատելով, նաև բացեիբաց չհակամարտելով: Այդպիսին են ՌԴ ադրբեջանցիները,

3. ազգային - մշակութային ինքնավարությունն ուղղակիորեն հակամարտում է ազգային կազմակերպության հետ, որն իրականացնում է նաև ազգային-մշակութային ինքնավարության գործառույթներ: Այդպիսին են ՌԴ գերմանացիները,

¹³⁹ Նույն տեղում, էջ 54-55:

4. ազգային-մշակութային ինքնավարությունը օրենքի տառին համապատասխան պահպանում է իր տեղը, բայց առանձին հարցերում համագործակցում ազգային կազմակերպության հետ: Այսպիսին են ՌԴ հրեաները:

Մյուս էական հիմնահարցն այն է, որ ազգային-մշակութային ինքնավարությունները երբեմն փորձում են զբաղվել այնպիսի խնդիրներով, որոնք դուրս են նրանց լիազորությունների շրջանակներից, ինչպես օրինակ՝ միգրացիոն հարցերը, իրավապաշտպանությունը, հայրենակիցների աշխատանքի տեղավորման խնդիրները, ծայրահեղականության դեմ պայքարը և այլն¹⁴⁰:

Փաստորեն քննարկման ժամանակ արժևորվել է հայկական կազմակերպությունների և հատկապես Ռուսաստանի հայերի միության գործունեությունը: Քանի որ ՌՀՄ-ն ռուսահայության շրջանում վերածվել է դոմինանտ կազմակերպության, ուստի հարկ է մանրամասնորեն անդրադառնալ այդ կազմակերպությանը՝ լուսաբանելու համար ներազգային կենսագործունեության՝ դեռևս սաղմնային վիճակում գտնվող միջավայրի համառուսաստանյան մոդելի առանձնահատկությունները:

1999 թ. սեպտեմբերին Երևանում տեղի ունեցավ «Հայաստան-Սփյուռք» առաջին խորհրդաժողովը: ՌԴ հայությունն այստեղ ներկայացված էր մի քանի տասնյակ պատվիրակներով ՌԴ բոլոր մասերից: Այստեղ նրանց մեջ ծնվեց համառուսաստանյան հայկական կազմակերպություն ստեղծելու գաղափարը: Մասնակիցներից Արա Աբրահամյանը ձևավորեց նախաձեռնող խումբ, որը սկզբում սկսեց կապեր հաստատել Մոսկվայի հայ մտավորականության հետ: Նպատակը նրանց նախաձեռնող խմբում ընդգրկելն էր: 1999 թ. նոյեմբերին նրանց առաջարկվեց մաս կազմել ապագա համառուսաստանյան հայկական հասարակական կազմակերպության կազմակերպչական հանձնաժողովի ստեղծման նպատակով ձևավորված նախաձեռնող խմբին: Դիմումին շատերն արձագանքեցին:

2000 թ. հունվարին Մոսկվայի մոտակայքում տեղի ունեցավ նախաձեռնող խմբի առաջին նիստը: Այնտեղ հավանության արժանացավ համառուսաստանյան հայկական հասարակական կազմակերպության ստեղծման հայեցակարգը: Որոշվեց այն ուղարկել ՌԴ-ում գործող բոլոր հայկական կազմակերպություններին՝ Կազմակերպչական հանձնաժողովի աշխատանքներին մասնակցելու նպատակով խնդրելով առաջարկել սեփական թեկնածուները: Կազմակերպությունը ձևավորել գաղափարական կենտրոնացման (Մոսկվա) և տարածքային ապակենտրոնացման (մարզային ու երկրամասային կառույցներ) սկզբունքներով:

¹⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 70-71:

2000 թ. փետրվարին Կազմակերպչական հանձնաժողովն անցկացրեց իր առաջին նիստը: Այն նախագահում էր Ա. Աբրահամյանը: Արդեն մարտին տեղի ունեցավ ՌԴ 45 սուբյեկտների հայության հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների համաժողովը: Այնտեղ հավանության արժանացավ ստեղծվելիք հասարակական կազմակերպության կանոնադրության նախագիծը, սահմանեց հիմնադիր համագումարի օրը և առաջարկեց կազմակերպությունը կոչել «Ռուսաստանի հայերի միություն»:

Միության հիմնադիր համագումարը տեղի ունեցավ Մոսկվայում 2000 թ. հունիսին, որին մասնակցում էին ՌԴ 44 սուբյեկտների 183 ներկայացուցիչներ: Կազմակերպության նախագահ ընտրվեց Ա. Աբրահամյանը: Համագումարում ընտրվեց Խորհուրդ, Կառավարչություն և Վերստուգիչ հանձնաժողով: Նրանց մեջ մտան մտավորականության և հոգևորականության ներկայացուցիչներ¹⁴¹:

ՌՀՄ-ի ծրագրի 1-ին հոդվածում կազմակերպությունը ներկայացված է որպես «քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց հասարակական միավորումների ոչ կառավարական հասարակական միություն՝ հիմնված Ռուսաստանի Դաշնությունում բնակվող հայերի ազգային ինքնության պահպանման, լեզվի, կրթության և մշակույթի զարգացման շահերի ընդհանրության վրա»¹⁴²:

Ծրագրում սահմանվում է ՌՀՄ գործունեության տարածքը. «Կազմակերպությունն իրականացնում է իր գործունեությունը Ռուսաստանի Դաշնության սուբյեկտների կեսից ավելիի տարածքում և ունի համառուսաստանյան կարգավիճակ»¹⁴³:

ՌՀՄ-ն իր առաջ դրեց հետևյալ նպատակները.

1. «աջակցություն Ռուսաստանի Դաշնությունում բնակվող հայերի ինքնության պահպանմանը և ամրապնդմանը,
2. աջակցություն ժողովուրդների միջև խաղաղության, բարեկամության և համաձայնության ամրապնդմանը...,
3. աջակցություն Ռուսաստանի Դաշնությունում բնակվող հայերի տնտեսական, սոցիալական, իրավական և կրթամշակութային շահերի պաշտպանությանը...,
6. աջակցություն ռուսաստանցի հայերի հոգևոր և ինտելեկտուալ ներուժի պահպանմանն ու բազմապատկմանը,
7. կազմակերպության անդամների համար ստեղծագործական աշխատանքի, արհեստավարժության և մասնագիտացվածության համընդհանուր աճի, նրանց մտավոր ներուժի բացահայտման և օգտագործման համար պայմանների ստեղծում,

¹⁴¹ «На пути к САР», http://www.sarinfo.org/way/on_the_way.shtml

¹⁴² «Устав САР», http://www.sarinfo.org/documentation/?c=normative&a=ustav_sar

¹⁴³ Նույն տեղում:

8. աջակցություն ռուսաստանցի հայերի շրջանում այնպիսի աշխարհընկալման ձևավորմանը, որ հնարավորություն կտա օգտագործել արդի տեխնոլոգիական նվաճումները,

9. աջակցություն ռուսաստանցի հայերի՝ Ռուսաստանի Ղազնության և օտարերկրյա պետությունների բոլոր ազգությունների և ժողովուրդների, ինչպես նաև նրանց էթնոմշակութային միավորումների հետ ակտիվ համագործակցությանը,

10. աջակցություն Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Ղազնության միջև բարեկամական միջպետական հարաբերությունների զարգացմանն ու ամրապնդմանը»¹⁴⁴:

ՌՀՄ-ն իր առաջ խնդիր էր դնում նաև աջակցել Ռուսաստանի հայերի կամավոր միավորմանը, ազգային ինքնության պահպանմանը, հայ ժողովրդի մշակութային, մտավոր և այլ արժեքների զարգացմանը, մշակել ու իրականացնել կրթական ծրագրեր (հայոց լեզվի, գրականության և պատմության ուսուցում՝ նաև համապատասխան ուսումնական հաստատություններ հիմնադրելու միջոցով), մշակել և իրագործել ծրագիր մշակույթի բնագավառում, ստեղծել հայկական մշակույթի ոչ պետական հիմնարկներ և այլն¹⁴⁵:

Ակնհայտ է, որ ՌՀՄ ծրագիրը մեծապես հիմնված է ՌԴ օրենսդրությամբ ազգային փոքրամասնությունների համար նախատեսված իրավունքների վրա: Պատահական չէ, որ վերոհիշյալ քննարկման ժամանակ շեշտվել է այն, որ ՌՀՄ-ն ազգային-մշակութային ինքնավարության ինստիտուտն ընդգրկել է իր գործիքակազմում:

ՌՀՄ-ն բաղկացած է տարածաշրջանային և տեղական բաժանմունքներից, մասնաձյուղերից և ներկայացուցչություններից: Տարածաշրջանային բաժանմունքները գործում են Ռուսաստանի Ղազնության սուբյեկտների՝ հանրապետությունների, երկրամասերի, մարզերի, Մոսկվա և Սանկտ Պետերբուրգ քաղաքների, ինքնավար մարզերի, ինքնավար շրջանների տարածքներում: Տեղական բաժանմունքները գործում են Ռուսաստանի Ղազնության տեղական ինքնակառավարման մարմնի տարածքում: Նրանք մտնում են ՌՀՄ համապատասխան տարածաշրջանային բաժանմունքի կազմի մեջ: Ինչ վերաբերում է բաժանմունքներին, մասնաձյուղերին և ներկայացուցչություններին, ապա դրանք կարող են ստեղծվել ինչպես Ռուսաստանի Ղազնությունում, այնպես էլ արտասահմանում¹⁴⁶:

Չնայած այս ծավալուն ծրագրերին՝ ՌՀՄ-ն անհրաժեշտ համարեց որպես գործիք կիրառել ազգային-մշակութային ինքնավարության ինստիտուտը, քանի որ հենց դրա շնորհիվ էր հնարավոր

¹⁴⁴ Նույն տեղում:

¹⁴⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴⁶ «Устав САР», http://www.sarinfo.org/documentation/?c=normative&a=ustav_sar

դառնալու ծրագրերի լավագույն իրականացումը: Հայտնի է, որ նախկինում գրանցված՝ Ռուսաստանի Դաշնության հայերի դաշնային ազգային-մշակութային առաջին ինքնավարությունը գործել է մինչև 2002 թ.: Նրա գործունեությունը դադարեցվել է և այն հանվել է «Իրավաբանական անձանց գրանցման միասնական պետական ռեգիստրից»¹⁴⁷: 2013 թ. հուլիսի 5-ին Մոսկվայում անցկացվեց նորաստեղծ «Ռուսաստանի հայերի դաշնային ազգային-մշակութային ինքնավարություն» հասարակական կազմակերպության (ՌԴ «Իրավաբանական անձանց գրանցման միասնական պետական ռեգիստրում» գրանցվել է 2013 թ. մարտի 12-ին) համագումարը: Այստեղ հրաժարական ներկայացրեց «Ռուսաստանի հայերի դաշնային ազգային-մշակութային ինքնավարության» նախագահ, ՌՀՄ Իվանովոյի մարզային կառույցի ղեկավար Ա. Ղարիբյանը, որի փոխարեն նախագահ ընտրվեց ՌՀՄ նախագահ, ՌԴ նախագահին կից միջազգային առնչությունների խորհրդի անդամ Ա. Աբրահամյանը¹⁴⁸:

Փաստորեն, եթե նախկինում ՌՀՄ-ն բավարարվում էր որպես ազգային կազմակերպություն՝ ազգային-մշակութային ինքնավարության մեխանիզմը որպես գործունեության եղանակներից մեկը օգտագործելով¹⁴⁹, այժմ արդեն անհրաժեշտություն առաջացավ հիմնել «Ռուսաստանի հայերի դաշնային ազգային-մշակութային ինքնավարություն» հասարակական կազմակերպություն: Ակնհայտ է, որ ՌԴ-ում ևս շեշտադրումը կատարվում է ներազգային կենսագործունեության միջավայրի (հատկապես ինքնության պահպանության միջավայրի) ստեղծման վրա:

Ամփոփելով՝ կարող ենք արձանագրել հետևյալը.

1. ՌԴ հայությունը, որ 1990-ական թթ. սկզբին հայտնվեց սփյուռքացման գործընթացի անհրաժեշտության առաջ, սկզբում բավարարվեց տեղերում առանձին համայնքների ձևավորմամբ,

2. ՌԴ-ում հայկական համայնքի կայացման համար նախադրյալներ ստեղծվեցին 1990-ական թթ. երկրորդ կեսին, երբ ընդունվեց «Ազգային-մշակութային ինքնավարության մասին» ՌԴ օրենքը,

¹⁴⁷ <http://www.list-org.com/company/1986896>,

<https://sbis.ru/contragents/7731180087/773101001#msid=s1454759842249>: Այս կազմակերպության մասին արձանագրային տեղեկություններ կարելի է ստանալ <https://egrul.nalog.ru/> կայքից՝ փնտրելով "Федеральная национально-культурная автономия армян" բառերը:

¹⁴⁸ «Ара Абрамян избран председателем Федеральной национально-культурной автономии армян России», <http://sarinfo.org/sarnews/09-07-13-2.shtml>

¹⁴⁹ Федеральный закон "О национально-культурной автономии": новые правовые аспекты, Материалы "круглого стола" 22 апреля 2010 года, сс. 70-71.

3. նշված օրենքով ազգային փոքրամասնությունների ներազգային կենսագործունեության համար նախատեսված բավականին լայն իրավունքները ՌԴ-ում հայության ազգային կյանքի կայացման ու զարգացման համար զգալի հեռանկարներ են ստեղծում,

4. հեռանկարային է նաև համառուսաստանյան հայկական հասարակական կազմակերպության Ռուսաստանի հայերի միության գործունեությունը,

5. ՌԴ հայության համար առկա են բոլոր նախադրյալները՝ կենսունակ ներազգային կենսագործունեության միջավայր ձևավորելու համար:

Арман Егиазарян (РА), *Армянские национально-культурные автономии в РФ.* Современная армянская община РФ начала процесс своего формирования после распада Советского Союза. Начиная с 1996 года армяне РФ создали свои федеральные, региональные и местные не территориальные национально-культурные автономии.

В 2000 году был основан Союз армян России. Будучи общеармянской общественной организацией в РФ, Союз в своей деятельности применяет также механизм национально-культурной автономии. Автор доказывает, что на основе привилегий, предоставляемых национальным меньшинствам в РФ, у российских армян есть все предпосылки для формирования хорошо организованной среды национального сосуществования.

Arman Yeghiazaryan (RA), *Armenian national-cultural autonomies in the RF.* The modern RF Armenian community started its formation process after the collapse of Soviet Union. Since 1996 the Armenians of the RF have formed their federal, regional and local non territorial national-cultural autonomies.

In 2000 the Union of Russian Armenians was founded. Being a panarmenian public organization in RF the Union also implements the mechanism of national-cultural autonomy in its activity. The author proves, that the Armenians of the RF have all possibilities to form well organized national coexistence environment based on privileges provided to the national minorities in the RF.